

TUĞRUL BEYDEN SONRA SELÇUKLU DEVLETİNDE YAŞANAN OTORİTE BUNALIMI ALP ARSLAN TARAFINDAN NASIL GİDERİLDİ?

1. Türk Hâkimiyet (Egemenlik)

Anlayışı

Türk tarihinin en belirgin özelliklerinden biri de şudur: Türk topluluklarının tarihinde sık sık kendi devletlerini temellerine kadar sarsan, zayıflatan ve onların ömrünü kısaltan; hatta parçalanmasına, çökmesine ve yıkılmasına sebep olan otorite (siyasî güç) mücadeleleri, yani taht kavgaları meydana gelmekteydi. Bunun başlıca sebebi, kökleri Hun Türklerine kadar inen ve İslami dönemde de geçerliliğini koruyan "**karizmatik**" nitelikteki Türk hâkimiyet anlayışı idi. İlâhî bir temele dayanan bu hâkimiyet anlayışında, "**kut**" kavramı ile ifade edilen **hükmetme ve hükümdarlık hak ve yetkisini**, yani **siyasî iktidarı** hükümdara Tanrı tarafından verildiği inancı hâkimdi. Bu duruma göre, hükümdar Tanrı'nın "**kut**" (siyasî iktidar) bağışığı ile seçtiği kimseydi. Aynı şekilde hükümdar da kendisini Tanrı tarafından seçilmiş bir kimse olarak görmekteydi. Taç baş değiştirirken ilâhî bağış olan "**kut**" da hanedan üyeleri arasında birinden diğerine kan yoluyla geçmekteydi. Bu düşünceden dolayı, her hanedan üyesi kendisini taht üzerinde hak sahibi olarak görmekteydi. Fakat Tanrı, hanedan üyeleri arasında seçimini ve tercihini sadece biri lehinde kullanmaktaydı. Bu seçim ve tercih de genellikle hükümdarlığa en çok lâyık ve yetenekli bir hanedan üyesi üzerinde olmaktaydı. Tanrı'nın iradesinin hangi hanedan üyesi üzerinde olduğu da, ancak taht için yapılan mücadele sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden, eski Türk devletlerinde taht veraset hukuku son devirler istisna edilirse hiçbir zaman belirli kurallara bağlanamamıştır. Bunun tabîî sonucu olarak da, hanedan üyeleri arasında taht kavgaları daima kaçınılmaz ve âdeta meşru bir vaka olarak sık sık tekrarlanmaktaydı. Hatta, hükümdarın daha sağlığında şehzadelerden birini kendisine veliaht tayin etmesi bile, diğer şehzadeleri durduramamaktaydı. Çünkü, veliahdın dışında hemen hemen her şehzade hakkının gasp edildiği duygusuna kapılarak, harekete geçmekteydi. Hem taht davacılarının hem de onlara destek veren kitlenin yatışması ise, ancak bir taht kavgası sonucunda da olsa iş başına liyakatli ve yetenekli bir hanedan üyesinin geçmesiyle mümkün olabilmekteydi. Fakat, yine de, tahta sahip olan hükümdarın gücü ne olursa olsun, diğer hanedan üyeleri, şartların kendileri için uygun olduğu zamanlarda, taht için harekete geçmekten hiçbir şekilde geri durmuyorlardı.

Prof. Dr. Salim KOCA

Gazi Ü. Fen Ed. Fak. Tarih B. Öğr. Üyesi

2. Selçuklu Tahtı İçin Otorite Mücadelesi ve Alp Arslan

Tuğrul Bey, vefatından az evvel üvey oğlu olan **Süleyman'ı** kendisine veliyaht tayin etmişti. (İBN'ÜL ESİR, 1979, X: 29; SIBT, 1968: 97; EBU'L-FEREC, 1945: 316) İsbetli olmayan bu seçimde, Süleyman'ın annesi olan Tuğrul Beyin eşinin başlıca rolü olmuştu. Süleyman, henüz iktidarın gerektirdiği sorumluluğu yerine getiremeyecek kadar küçük yaşta idi. Halbuki, taht için hanedan ailesi içinde **Kutalmış, Alp Arslan** ve **Kara Arslan Kavurt** gibi son derece iyi yetişmiş çok kuvvetli adaylar bulunuyordu. Üstelik bu beyler, İslâm ülkelerinde Selçuklu hakimiyetinin yayılmasında ve yerleştirilmesinde başlıca rol oynamışlardı. Öte yandan Tuğrul Beyin son derece isabetsiz olan bu seçimi tepkisiz kalmadı; **Erdem** ve **Erbaşgan** gibi komutanlar, Tuğrul Beyin bu kararına itiraz ederek, Alp Arslan'a katılmak üzere merkezi Selçuklu ordusundan ayrıldılar. (İBN'ÜL ESİR, 1979, X: 29; SIBT, 1968: 97; el-BUNDARİ, 1943: 20) Buna karşılık devlet içinde Tuğrul Beyin kararını destekleyenler de vardı. Bunların başında vezir **Amîdü'l-Mülk Kündürî** geliyordu. Kündürî'nin bu tavrının temelinde, Tuğrul Beyden sonra Selçuklu tahtına zayıf bir hükümdarın geçmesiyle, kendisinin Selçuklu iktidarı ve idaresi üzerinde tam bir hâkimiyet kurma düşüncesi yatıyordu. (SIBT: 97)

Bütün hazırlık, Tuğrul Beyden sonra tahta Süleyman'ın çıkarılması için yapılmışsa da, meselenin ancak "**kuvvet ve mücadele**" yöntemi ile çözüleceği daha sultanın sağlığında belli olmuştu. Zira, amcası Tuğrul Beyin vefat ettiği haberini alan Horasan meliki **Alp Arslan**, Selçuklu tahtım ele geçirmek için ordusu ile devletin merkezi Rey'e doğru hareket etmiş, fakat yolda haberin doğru olmadığını öğrenince geri dönmek durumunda kalmıştı (SIBT: 99). Öte yandan, İbrahim Yınal'dan sonra Tuğrul Beyin merkeziyetçi devlet anlayışına karşı çıkan Arslan Yabgu'nun oğlu **Kutalmış** da, bir süreden beri isyan hâlindeydi. Tuğrul Bey, halifenin kızı ile evlenmesi ve arkasından hastalanması yüzünden Kutalmış'ın isyanı ile yakından ilgilenememiş, bu meselenin hallim komutanlara ve vezir Kündürî'ye havale etmiş bulunuyordu. Başında vezir Kündürî'nin bulunduğu Selçuklu ordusu da, Kutalmış'ı mücadelesinin merkezi yaptığı Cibâl bölgesindeki **Girdkûh**

kalesinde kuşatmıştı. Sarp kayalar üzerinde kurulu olan kalenin sağladığı avantajları iyi bir şekilde kullanan Kutalmış, Kündürî tarafından bütün ikmal yollarını kesilmiş olmasına rağmen kendisini büyük bir azim ve kararlılıkla savunmaktaydı. Fakat, bir süre sonra açlığa ve susuzluğa yenik düşen Kutalmış, sultanın hayatına dokunmaması ve bunun için yemin etmesi, idaresine de bir bölge vermesi şartıyla barışa gidebileceği şeklinde bir teklifte bulunursa da, onun bu teklifi ağır bulunan yemin şartı yüzünden vezir Kündürî tarafından kabul edilmedi (SIBT: 101). Kutalmış'ın bertaraf edilmemesi halinde, hem Tuğrul Bey için hem de Tuğrul Beyden sonraki taht adayı için büyük bir tehlike olacağı muhakkaktı.

Vezir Kündürî, Kutalmış'ı teslim alabilmek için kapanmış olduğu kalede bütün gücüyle sıkıştırırken, Tuğrul Bey vefat etti. Böylece Selçuklu tahtı boşalmış bulunuyordu. Taht için ilk harekete geçen Süleyman'ın en büyük destekçisi vezir Kündürî oldu. Kündürî, diğer taht davacılarının önünü kesebilmek için kuşatmayı kaldırıp, süratle devletin merkezi **Rey**'e döndü. Hemen **Süleyman'ı** tahta çıkardı ve adına hutbe okuttu. Bunun için devletin bütün imkânlarını kullandı; ordunun desteğini almak için devletin bütün hazinesini askerlere dağıttı.(SIBT: 109). Fakat mesele, hem Süleyman hem de Kündürî için henüz çözülmüş sayılmazdı. Zira, tahta çıkmaktan çok onun korunması daha önemliydi. Bu da, tahtın yeni sahibinin karşısına çıkan her taht davacısını bertaraf etmesine ve ülkesinde otoritesini kurmasına bağlıydı. Bu durumu çok iyi takdir eden Kündürî, gerekli tedbirleri zamanında alabilmek için hemen harekete geçti: Süleyman'ın önünde en büyük engel olarak Alp Arslan'ı gören Kündürî, gönderdiği bir elçi ile ona Tuğrul Beyin vefat ettiğini, yerine vasiyeti gereğince Süleyman'ı geçirdiğini, kendisini Horasan meliki olarak tanyacağını ve yeni sultanın saltanatına kastedilmesi hâlinde de hakkını silâh kuvvetiyle koruyacağını bildirdi (SIBT: 109). Fakat bu teşebbüsün başarıya ulaşma şansı hemen hemen hiç yoktu. Zira Alp Arslan, ne böyle bir oldu-bittiyi kabul edecek, ne de Kündürî'nin gözdağı niteliğindeki iltimatından korkacak karakterde bir kimseydi. Amcasından sonra Selçuklu tahtına çıkmak için hazırlıklıydı. Amacına ulaşmak hususunda da son derece azimli ve kararlı idi. Üstelik iktidarın gerektirdiği

bütün yeteneklere de sahipti. Gerek babasının sağlığında, gerekse babasından sonra Horasan meliki olarak askerî ve idarî faaliyetlerde son derece yetenekli olduğunu göstermiş ve kendisini kabul ettirmiş bulunuyordu. Hatta o, sadece kendi maiyeti arasında değil, amcası Tuğrul Beyin maiyeti arasında da saygı uyandırmasını bilmişti. Kısaca söylemek gerekirse, Alp Arslan meliklik yıllarım çok iyi değerlendirmişti.

Öte yandan, vezir Kündürî'nin kuşatmayı kaldırması üzerine serbest kalan Kutalmış, Gîrdkûh kalesinden çıkarak, daha önce İbrahim Yınal'ın yaptığı gibi desteğini almak için Türkmen obalarına gitti. Sultan Mahmûd tarafından saf dışı edilinceye kadar babasının Türkmenlerin başında bulunduğunu, bu yüzden tahtın kendi hakkı olduğunu ileri sürerek, ortak mücadele hususunda Türkmen beylerinden yardım istedi. Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurulan kendi devletlerinin süratle yerli halkın devleti hâline gelmesini bir türlü içlerine sindiremeyerek, her taht davacısı melikin yanında yer almak suretiyle tepkilerini gösteren Türkmen beyleri, kendilerine bağlı kuvvetlerle Kutalmış'a katıldılar. Böylece kuvvetini artıran Kutalmış, Türkmenlerle destekli 50 bin kişilik ordusu ile vezir Kündürî üzerine yürüdü. Vezir Kündürî, Kutalmış'ı Rey şehri yakınlarında Selçuklu ordusu ile karşıladı. Yapılan çarpışma Kutalmış'ın zaferi ile sonuçlandı. Kündürî kaçıp Rey şehrine sığınmak suretiyle canını zor kurtardı. Türkmenler, kendilerini feda eden Selçuklu idaresine karşı duydukları kızgınlığı, bölgede büyük bir tahribat ve yağma yapmak suretiyle gösterdiler (SIBT: 110). Kutalmış, burada devlet adamlığı sorumluluğunu yerine getirip, Türkmenlerin yağma hareketine engel olamadı. Bir bakıma onların yağma hareketine göz yummak zorunda kaldı. Zira, kendisi henüz amacına ulaşmış değildi. Üstelik, hala Türkmenlerin yardımına ihtiyacı vardı ve bu safhada onları küstürüp, desteklerini kaybetmek istemiyordu.

Bundan sonra Kutalmış, kesin sonucu alabilmek için Rey üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Vezir Kündürî ve onun tahta çıkardığı Süleyman'ın durumu son derece ümitsizdi. Gerçekten de ağır bir yenilgiden sonra iktidarı ve orduyu elde tutmak âdetâ imkânsızdır. Bu durumda vezir Kündürî ile Süleyman'ı ancak tam vaktinde yetişebilecek bir dış yardım kurtarabilirdi. Fakat

Kündürî'nin bu sırada dışarıdan yardım alabileceği bir yer bulunmuyordu. Artık bu muhteris Selçuklu veziri için Horasan meliki Alp Arslan'ın iradesine bütünüyle teslim olmaktan başka çare kalmamıştı. Bu hususta kararını hemen veren Kündürî, ustaca siyasî bir manevra sonucunda kısa bir süre önce kendi eliyle tahta çıkardığı Süleyman'ı, yine kendi eliyle tahtan indirdi ve Alp Arslan'ı tahta davet ederek, adına hutbe okuttu. (SIBT: 111).

Vezir Kündürî'nin gönderdiği haberi alan Alp Arslan, 20 bin kişilik ordusu ile Horasan'dan ayrılarak, süratle Rey üzerine yürüdü. Bunun üzerine Kutalmış, iki ateş arasında kalmamak için kuşatmayı kaldırarak, Alp Arslan'a karşı harekete geçti. Alp Arslan gönderdiği iki ayrı haberci ile bir taraftan vezir Kündürî'ye dayanmasını tavsiye ederken, diğer taraftan Kutalmış'a da davasından vazgeçmesini, buna karşılık kendisinin de akrabalık hukukuna uyacağını, merhamet ve şefkat göstereceğini bildirdi. En az Alp Arslan kadar tahta çıkma hususunda azimli ve kararlı olan Kutalmış, bu teklifi hiç düşünmeden reddetti.

Bundan sonra iki hanedan üyesi, Selçuklu tahtının geleceğini belirlemek için **Damgan** yakınlarında **Milh** (Dih-i Nemek=Tuz) vadisinde karşı karşıya geldiler. Yıldız ilminde bilgi sahibi olan Kutalmış, Alp Arslan ile savaşmak için zamanın uğurlu olmadığı tespitinde bulundu. Bu yüzden çatışma saatini mümkün olduğu kadar geciktirmek istiyordu. Bundan dolayı Kutalmış, hem Alp Arslan'ın hareketini engellemek, hem de kendisine zaman kazandırmak için bölgedeki su bentlerini açıp, vadiyi su içinde bıraktı. Böylece iki ordu arasındaki saha tamamen su ile kaplanmış oldu. Kutalmış'ın niyetini anlayan Alp Arslan, hemen saldırmak için vadi kenarından ordusuna bir yol aradıysa da bulamadı. Alp Arslan, bu arada suyun zemini gevşeterek bataklık hâline getirmesinin yaratacağı tehlikeden korkuyordu. Bunun için elini çabuk tutması lâzım geliyordu. Büyük işler yapmak azminde ve kararında olan liderler, mutlaka tehlikeyi de göze almak zorundadırlar. Bu âdetâ değişmez bir kuraldır. Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün teşvikleriyle kendisini kararsızlıktan kurtaran Alp Arslan, ordusuna kamçısı ile suyun içinden saldırı emrini verip, sürpriz bir çıkış yaparak karşı tarafı şaşırttı. Gerçekten de karşı tarafın şaşkın bakışları arasında

Alp Arslan'ın ordusu yıldırım hızı ile karşı yakaya geçti. İki ordu burun buruna geldi. Alp Arslan'ın tahminleri altüst eden bu beklenmedik hareketi, Kutalmış'ın üzerinde moral yıkıcı bir etki yaptı. Artık Kutalmış, istemeyerek de olsa Alp Arslan ile savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Sayı bakımından kuvveti karşı tarafın kuvvetlerinden çok olmasına rağmen Kutalmış'ın ordusu, Alp Arslan'ın düzenli ve eğitilmiş birlikleri karşısında başarılı olamadı; bozgun hâlinde dağıldı. Savaşı kaybettiğini anlayan Kutalmış, kaçarak canını kurtarmak istediysede, atının ayağının sürçmesiyle birden yere düştü ve kan kaybından öldü (İBN'ÜL ESİR, 1979: 36-37; 1987: 48-49; SADRÜDDİN, 1943: 21-22; SIBT: 111; AHMED BİN MAHMUD, 1977: 54-56, AKSARAYI, 1944: 15-16). Diğer taraftan, savaş meydanında teslim alınan Kutalmış'ın büyük oğlu (Mansur veya Süleymanşah) ile kardeşi Resul Tigin devletin merkezine sevk edilerek, göz hapsine alındı (SIBT: III). *Böylece, Kutalmış hem Selçuklu tahtını hem de hayatını kaybetti. Öte yandan, İktidarın gerektirdiği bütün özelliklere sahip olan Alp Arslan ise, mücadelenin galibi olarak ordusu ile devletin merkezi Rey şehrine girdi ve hakkı olan Selçuklu tahtına oturdu,

Selçuklu hanedanından taht davacıları sadece Süleyman, Kutalmış ve Alp Arslan'dan ibaret değildi. Kirman meliki Kara Arslan Kavurt da aynı zamanda Selçuklu tahtı için harekete geçmiş bulunuyordu. Ordusu ile Isfahan şehrine kadar gelmiş olan Kavurt, kardeşi Alp Arslan'ın Kutalmış'ı bertaraf edip Selçuklu tahtına çıkmış olduğunu duyunca, mücadeleyi göze alamadı ve geri döndü (KÖYMEN, 1972: 85). Böylece, hem hanedan üyeleri, hem de Türkmenler Selçuklu tahtı için yapılan otorite mücadelesinin galibi olarak Alp Arslan'ı sultan olarak tanıdılar ve yatıştılar.

3. Selçuklu Vezirliği için Otorite Mücadelesi ve Nizâmü'l-Mülk

Selçuklu tahtından sonra sıra vezirlik makamının geleceğinin belirlenmesine geldi. Gerçi, Amîdü'l-Mülk Kündürî hala vezirlik makamında bulunuyordu. Fakat Kündürî, önce Alp Arslan'ın tahta çıkmasını engellemek, sonra da tahta davet etmek şeklinde tamamen birbirinden farklı ve istikrarsız bir tavır sergilemişti. Bu yüzden onun

makamını koruyup koruyamayacağı şüpheliydi. Eğer Kündürî'nin, **Nizâmü'l-Mülk** gibi arkasını sultan **Alp Arslan'a** dayamış bir rakibi bulunmasaydı, belki makamını koruması mümkün olabilirdi. Son derece yetenekli ve muhteris bir bürokrat olan Nizâmü'l-Mülk, Alp Arslan'ın Horasan melikliği sırasında vezirliğini yapmış, onun güvenini ve takdirini kazanmış bulunuyordu. Şimdi de Selçuklu Devletinin vezirlik makamını ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Kündürî, kendisi lehine Nizâmü'l-Mülk'ün bir fedâkârlıkta bulunmasını beklemiyordu. Hatta onunla, kuvvetlerin eşit olmadığı bir mücadeleye de girmek istemiyordu. Bu durumda Alp Arslan'ın kendisi hakkında vereceği kararı beklemekten başka çıkar yol gözükmüyordu. Vezir Kündürî, sultanın bu hususta nasıl bir tavır takınacağını sabırsızlıkla beklemeye başladı. Fakat bu bekleyiş, Kündürî için aradan çok geçmeden tahammülü güç bir yük hâline geldi. Daha fazla bekleyemeyen Kündürî, niyetini öğrenebilmek için Alp Arslan'ın huzuruna çıktı ve ona, birlikte oturdukları saraydan kendisini rahat ettirebilmek için başka bir binaya taşınmak istediğini söyledi ve izin istedi. Buna karşılık sultan, yakınında bulunmasının kendisini sevindireceğini söyleyerek, Kündürî'nin saraydan ayrılmasına izin vermedi (SIBT: 111). Alp Arslan'ın bu tavrı, bir bakıma Kündürî'yi affettiği ve onun görevine devam etmesini istediği anlamına geliyordu. Fakat Alp Arslan'ın kendisi hakkında tavrının bu şekilde olumlu gözükmemesi, Kündürî'nin rahat bir nefes alması için yeterli değildi. Zira, Nizâmü'l-Mülk'ün kendisine karşı tavrı henüz belli olmamıştı. Başka bir ifade ile, rakibi Nizâmü'l-Mülk vezirlik makamı için henüz harekete geçmemişti. Fakat, aradan çok geçmeden Nizâmü'l-Mülk'ün rakibine karşı harekete geçmiş olduğunun ilk belirtisi ortaya çıktı: Alp Arslan, şüphesiz Nizâmü'l-Mülk'ün teşvik ve tahrikleri ile birden Kündürî'yi devlet hazinesini Süleyman'ı tahta çıkarmak için boş yere harcamakla suçladı. Artık, bu gelişmenin sonucu belli olmuştu: Durum ne olursa olsun vezir Kündürî tasfiye edilecekti. Kündürî, kaçınılmaz akıbetini biraz geciktirmek için harcadığı parayı geri ödeme taahhüdünde bulundu ise de, bu hususta Alp Arslan'ı ikna edemedi. Artık Kündürî için âkibetini beklemekten başka çare kalmadı. Beklediği âkibet Kündürî'yi fazla bekletmedi: Alp

Mervu'r-rûd'a göndererek hapsedti. Yerine de rakibi Nizâmü'l-Mülk'ü vezir olarak tayin etti. Fakat Nizâmü'l-Mülk bununla da yetinmedi; geride güçlü bir rakip bırakmanın makamı için emniyetli bir hareket olmadığını düşünmüş olmalı ki, Kündürî'yi ortadan kaldırmak için Alp Arslan'ı tahrik ve teşvik etmeye devam etti. Nizâmü'l-Mülk'ün bu teşebbüsü de sonuç vermekte gecikmedi: Alp Arslan, Kündürî'nin idamı emrini verdi. Emrin icrası için Mervu'r-rûd'a bir cellat gönderildi. Darbenin nereden ve nasıl geldiğini doğru bir şekilde tespit eden Kündürî, Alp Arslan ve vezir Nizâmü'l-Mülk'e ayrı ayrı ulaştırılmak üzere şu hakimâne sözleri söyleyip, kaderine razı olarak, kendini celladın eline teslim etti: Bunlardan Alp Arslan'a hitaben, **"Sizin bana yaptığınız ne kadar mübarek ve güzel bir hizmettir. Amcan (Tuğrul Bey) hüküm sürmem için bana bu cihânı vermişti. Sen de öteki dünyayı verdin ve şehitliğimi de azık yaptın. Böylece sayenizde dünya ve âhireti elde ettim"** dedi. Nizâmü'l-Mülk'e de, **"Vezir öldürmekle dünyaya kötü bir bîdat ve çirkin bir kaide getirdin. Ümit ederim ki, bu âdeti bizzat kendin ve çocukların üzerinde görürsün"** şeklinde suçlayıcı ve beddua niteliğinde sözlerde bulundu (ER- RAVENDİ, 1957, I: 116; REŞİDEDDİN, 1960, 11:31; SADRÜDDİN, 1943: 18; İBN'ÜL ESİR, 1979, X: 33-34 ; 1987, X: 46, AHMED BİN MAHMUD, 1977: 53).

4. Otorite Bunalımı Sırasında

Irak'ta Çöken Selçuklu

Hâkimiyetinin Tekrar Sağlanması

Tuğrul Beyin ölüm haberi ilk olarak halifelik merkezi Bağdat'ta etkisini gösterdi: Devlet adam sorumluluğu ile hareket eden Selçuklu hükümetinin Irak temsilcisi **amîd** (idarî, malî ve siyâsî işlerden sorumlu vali), yeni sultanın İslâm ülkelerinde hâkimiyetini kurup yerleştirmesine kadar Tuğrul Beyin ölüm haberinin gizli tutulmasını istiyordu. Fakat, Abbasî halifesi **Kâim bi-emrillâh** Selçuklu valisinin bu teklifini kabul etmedi. Zira, Selçuklu Devletinde yaşanan otorite bunalımı, halifeyi, 1058 yılında Tuğrul Bey'e terk etmiş olduğu siyâsî yetkilerini geri alma hususunda oldukça ümitlendirmiş bulunuyordu. Böylece halife, tarihin önüne çıkarmış olduğu bu fırsattan yararlanarak, Abbasî Devletini yeniden ihya etmek istiyordu. Bu gaye ile hemen harekete geçen

halife, Bağdat ve çevresinde güvenliği sağlamak ve vergileri kendi adına toplamak için memurlar tayin etti; Tuğrul Beyin koymuş olduğu örfî vergileri kaldırdı; Tuğrul Bey adın okunan hutbeyi durdurdu. Daha da önemlisi, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini korumak ve devam ettirmek isteyen Selçuklu hükümetinin temsilcisi valiyi tutuklayarak, kendi sarayında göz hapsine aldı. Halife bununla da yetinmedi; bütün Arap emirlerini sarayında toplayarak, Selçuklu idaresine karşı mücadele etmek hususunda onlarla ortak bir karar aldı. Arap emirleri halifeden aldıkları emirle, bölgedeki Selçuklu idarecilerine karşı toplu bir saldırı başlattılar. Böylece, Irak'taki Selçuklu hâkimiyeti bütünüyle çöktü (İBN'ÜL ESİR, 1979,X: 27; 1987,X: 41-42; KÖYMEN, 1972:11-13).

Abbasî halifesi Kâim bi-emrillâh, Irak'da hemen hemen amacına ulaşmak üzereydi ki, Arap emirleri birden birbirine düştüler. Halife kontrolü tamamen elinden kaçırdı. Hatta, bunlardan Müslim bin Kureyş, başarılarından aldığı cesaretle halifeyi tahakkümü altına almak istedi. Halife, Arap emirlerini Selçuklu idaresine karşı ayaklandırmaktan dolayı pişman oldu ve geçirdiği bu kötü tecrübeyle de Selçuklu idaresinin kıymetini anladı. Hatta kendisini el üstünde tutan Selçuklu idaresini aramaya başladı. Tam bu sırada, Horasan meliki Alp Arslan'ın rakiplerini bertaraf ederek, Selçuklu tahtına tam bir otorite olarak çıkmış olduğu haberi geldi. Bu haber başta Bağdat olmak üzere bütün Irak'ta hemen etkisini gösterdi: Arap emirleri birden faaliyetlerini kestiler; yeni Selçuklu sultanına kendilerini affettirmenin yollarını aramaya başladılar. Diğer taraftan halife de boş durmadı; kendini affettirebilmek için o da hemen Alp Arslan lehine bir tutum takındı; verdiği bir emirle bütün Irak'ta hutbeyi Alp Arslan adına okutmak suretiyle yaptığı hatayı tamire çalıştı. Böylece, Alp Arslan'ın ordusu ile Irak üzerine yürümesine lüzum kalmadan bölge tekrar Selçuklu hakimiyetine geçti. Fakat, onun bölgedeki Selçuklu idaresini yeniden düzenlemesi ve kendi kadrosunu kurması lâzım geliyordu. Bunun için Alp Arslan, hemen bu meseleyi ele alarak, **Nihavendi'yi** Irak'a **"amîd"**, **Aytigin Süleymanî'yi** de Bağdat'a **"şahne"** (şehrin güvenliğinden sorumlu görevli) olarak tayin etti. Her ikisi de Bağdat'a gelerek görevlerine başladılar (İBN'ÜL ESİR, 1979,X: 45; 1987,X: 47-48; SET, 1968: 116; İBN'ÜL KESİR, 1995, XII: 203-204).

Sıra, Ortaçağ İslam devletlerinde âdet oluğu üzere halifeden bazı hâkimiyet ve hükümdarlık sembollerinin alınıp kullanılmasına geldi. Zira, Ortaçağ İslam devletlerinde hükmetme ve hükümdar olma gerçeği büyük ölçüde hükümdarın bazı hâkimiyet ve hükümdarlık sembollerini alıp kullanmasına bağlıydı. Bir takım hâkimiyet ve hükümdarlık sembollerinin hükümdarlara tevcihi de, İslam dünyasında en büyük dinî otorite olan halifenin uhdesinde bulunuyordu. Bunun için Alp Arslan bir elçi göndererek, halifeden, üzerinde kendi ad, unvan ve lakapları bulunan paralar bastırmasını ve hilat imal etmesini talep etti. Bunlardan para hemen bastırıldı. Hilat de en kısa zamanda imal edilerek Alp Arslan'a gönderildi. Böylece Alp Arslan, hanedan üyelerinden sonra halifeye de gücünü tanıtarak, İslam dünyasının en büyük siyasi otoritesi hâline geldi.

Sonuç

Türk hâkimiyet anlayışı, sadece veliaht olarak belirlenen şehzadeye değil, aynı zamanda diğer hanedan üyelerine de tahta çıkma hususunda aynı hakkı tanıyordu. Bundan dolayı, veliaht olarak belirlenen şehzadenin tahta çıkmasıyla mesele tamamen kapanmıyordu. Bu durum çoğu defa taht üzerinde aynı haklara sahip olan öteki hanedan üyelerinin harekete geçmelerine yol açıyordu. Böylece eski Türk devletlerinde sık sık, uzun ve yıpratıcı otorite mücadeleleri, yani taht kavgaları meydana geliyordu. Yeni hükümdarın hanedan üyeleri üzerinde otoritesini kurması ve ülkesinde hâkimiyetini yerleştirmesi, bazen uzun ve çetin bir mücadeleyi gerektiriyordu. Böyle bir mücadele, Tuğrul Beyin ölümünden sonra yerine Horasan meliki Alp Arslan'ın tahta çıkışı sırasında da yaşanmıştır.

Türk hakimiyet anlayışının tabii bir sonucu olan taht mücadelelerinin hem iyi hem de kötü tarafları vardı: Özellikle, uzun ve yıpratıcı bir mücadele sonucunda da olsa, devletin dizginleri hanedan üyelerinden en dirayetli ve yetenekli birinin eline geçmekteydi. Bu da şüphesiz, devletin ve toplumun hayrına bir durumdur. Tuğrul Beyden sonra rakiplerini bertaraf etmek suretiyle Selçuklu tahtına büyük bir otorite olarak çıkan Alp Arslan'ın durumu, buna güzel bir örnek oluşturmaktadır. Öte yandan, bu mücadeleler, devlet hayatında öyle yaralar açıyordu ki, tamiri yıllar alıyordu. Daha da kötüsü, bu mücadeleler devleti bazen çökme noktasına bile getiriyordu. Zaten Türk devletleri, genellikle dışarıdan gelen darbelerle değil, Türk tarihinin önemli bir kısmını dolduran iç mücadeleler sonucunda çökmüşlerdir.

Daha sonra yazılan bir kaynak eserde, Alp Arslan'ın savaş meydanında teslim aldığı Kutalmış'ın oğullarına ve kardeşine karşı tavrına dair şöyle bir bilgi bulunmaktadır: Alp Arslan burada Kutalmış'ın oğullarını ve kardeşini öldürtmek istemiştir. Nizâmü'l -Mülk, hanedan üyelerinin kanının akıtılmasının uğursuzluk getireceğini ileri sürerek, Alp Arslan'a engel olmuştur (Aksarayî, 1944: 16). Türklerde böyle bir inanış vardı. Fakat, Nizâmü'l-Mülk'ün böyle bir inanç taşıdığını ve Alp Arslan'ın teşebbüsüne bu inançtan dolayı engel olduğunu doğru saymak mümkün değildir. Eğer bu doğru olsaydı aynı Nizâmü'l-Mülk'ün, Melik Şah'ın saltanatı zamanında taht davasında bulunup, fakat mücadeleyi kaybeden Kirman Meliki Kara Arslan Kavurt'u da öldürtmesi gerekirdi.